

Socialinė politika

Vaikų globos namų deinstitutionalizacija Lietuvoje: ar „vežimas“ judės į priekį?

Lijana GVALDAITĖ

Vilniaus universiteto
Socialinio darbo katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
El. paštas: lijana.gvaldaite@fsf.vu.lt

Sandra ŠIMKONYTĖ

Vilniaus universiteto
Socialinio darbo katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
El. paštas: sandra.simkonyte@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama vaikų globos namų deinstitutionalizacijos problema Lietuvoje, pateikiamos kai kurių globos namų socialinių darbuotojų išvalgos ir patirtys šiuo pereinamuoju laikotarpiu. Institucinė vaiko globa pastaraisiais metais kritikuojama kaip ydinga vaiko visapusiškam vystymuisi ir ugdymui, tačiau pastebima, kad prasidėjusi sistemos pertvarka yra sudėtingas procesas, pastaraisiais metais daugiausia stringantis dėl politinės valios stokos, dalyvaujančių subjektų (valdžios institucijų, globos namų, bendruomenių, mokslininkų) aktyvaus ir darnaus veikimo bei bendradarbiavimo trūkumo. Kartu akivaizdu, kad vaikų globos namų deinstitutionalizacija yra nacionalinio lygmens problema ir šis procesas neįmanomas be didesnio visos visuomenės įsitraukimo ir žmonių sąmoningumo pokyčių.

Pagrindiniai žodžiai: vaiko globa, vaikų globos namų deinstitutionalizacija, šeimoje ir bendruomenėje teikiamos paslaugos, prevencinis darbas su socialinės rizikos šeimomis

Įvadas

Vaiko globos sistemos deinstitutionalizacija pastaruoju metu yra viena iš prioritetinių Lietuvos socialinės politikos sričių. Šis procesas mūsų šalyje prasidėjo daugiau kaip prieš dešimt metų, tačiau konstatuojama pakankamai lėta ir neveiksminga jo eiga. Teigiama, kad daugiausia tam turi įtakos politinės valios stoka ir globos namų nenoras persiorganizuoti. Problema ir ta, kad, nepaisant kai kurių teigiamų pokyčių šioje srityje, kiekvienais metais didelis skaičius vaikų – apie 2 tūkst. – vis dar netenka tėvų globos, o metų pabaigoje jų bendras skaičius siekia beveik 10 tūkst., ir tai sudaro apie 2 proc. visų Lietuvoje gyvenančių vaikų. Beveik pusei jų skiriama institucinė globa, kiti vaikai globojami šeimose (dauguma yra gimainių šeimos) ir tik nedidelė dalis – šeimynose (Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos (toliau – VVTAIT) ataskaita, 2014).

Mokslininkai ir socialinės politikos ekspertai, atsakingų institucijų atstovai jau keletą metų reiškia kritiką institucinės globos atžvilgiu (Bulic, 2012; Valstybinio audito ataskaita, 2014 ir kt.). Ir nors tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtinta, kad vaikui institucinė globa gali būti nustatoma tik tam tikrais atvejais, prieš tai išnaudojus visas galimybes apgyvendinti vaiką šeimoje ar šeimynoje, statistiniai duomenys rodo, kad daugeliu atvejų dėl neišvystytos vaiko globos šeimoje sistemos ir alternatyvių bendruomeninio pobūdžio formų trūkumo vaiko apgyvendinimas institucijoje yra pirma ir vienintelė priemonė (Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2013 metų veiklos ataskaita, 2014; Valstybinio audito ataskaita, 2014).

Naujausiais tyrimais įrodoma, kad globos namuose gyvenančių vaikų intelekto ir psichinės raida sulėtėja ne tiek dėl įgimtų veiksnių ar centrinės nervų sistemos pažeidimų, kiek dėl kokybiškų santykių, turiningo bendravimo su suaugusiais trūkumo (Pileckaitė-Markovienė, Lazdauskas, 2007).

Mokslininkai atkreipia dėmesį ir į tai, kad gyvenimo globos namuose sąlygos gali sukelti įvairias vaikų sveikatos, pažintinės, emocinės, moralinės srities problemas (Browne, 2009; Wheten, Osterman et al. 2014). Vaikams suteikiamas būstas ir priežiūra, užtikrinamas tam tikras saugumas, bet jie neapsaugomi nuo psichinės deprivacijos, kuri trunka kitomis formomis. O svarbiausia – globos namai nėra pritaikyti vaiko pozityviai socializacijai, nes šios įstaigos, nors ir turi pakankamai gerą materialinę bazę (pastaraisiais metais nemažai Lietuvos vaikų globos namų atsinaujino struktūriškai), nėra panašios į šeimos aplinką, jose neįmanoma užtikrinti individualių vaiko poreikių, o ypač – kokybiškų santykių su suaugusiais.

Vaiko globos (rūpybos) reformai Lietuvoje teikiama daug dėmesio, tačiau mokslinių tyrimų šia tema nėra daug, ypač prasidėjusios deinstitutionalizacijos tema. Dauguma mokslininkų tyrė institucinės vaikų globos ypatumus ir poveikį vaiko raidai ir socializacijai. Žalimienė (2007) atliko vaiko institucinės globos kokybės tyrimus. Zbarauskaitė (2009, 2012), Lesinkienė ir Karalienė (2008) ir kt. analizavo vaiko gyvenimą institucinėje globoje prieraišumo teorijos perspektyvoje. Juose atsispindi neigiamas institucijos poveikis vaiko psichosocialinei raidai, įtaka elgesio ir emocinėms problemoms. Snieškienė ir Tamutienė (2014) atliko institucijose ir šeimose globojamų vaikų žmogaus teisių užtikrinimo lyginamąją analizę, tyrė vaikų, likusių be tėvų globos, patirtį teikiant skirtingas vaikų globos formas. Tyrimo metu gauti duomenys parodė, kad vaiko teisių realizavimo rodikliai yra palankesni šeiminių globos atveju, vaikai dažniau pozityviai vertina savo gyvenamąją aplinką ir santykius su suaugusiais, mažiau patiria socializacijos problemų nei globos namuose gyvenantys vaikai. Iš vaikų teisių apsaugos perspektyvos vaiko globos problema nagrinėjo ir Vitkauskas (2010). Poviliūnas (2014), tyręs vaiko gerovės politikos užtikrinimą Lietuvoje, teigia, kad būtina spartinti deinstitutionalizaciją ir užtikrinti, kad kiekviena globos pakopa būtų individualizuota ir sprendimai priimami atsižvelgiant į konkretaus vaiko interesus, poreikius, padėti ir kitas aplinkybes. Bobinienė ir Voitechovič (2012) aprašė galimas vaikų deinstitutionalizacijos prevencijos ir intervencijos priemones. Jos teigia, kad vien institucinės globos reorganizavimas nėra pakankamas ir neatneš numatomų rezultatų, ir vaikų, kuriems bus reikalinga globa, nesumažės, jeigu nebus intensyviau ir efektyviau dirbama su socialinės rizikos šeimomis. Prevencinio darbo su vaikų šeimomis stiprinimo būtinybę pabrėžia ir Pūras (2012).

Be abejo, perėjimas nuo institucinės prie bendruomenėje ir šeimoje teikiamos globos yra laipsniškas, reikia daug laiko ir išteklių. Tam svarbus politinis pagrindas, tačiau, suprantama, į šį procesą turi įsitraukti ne tik valdžios institucijos, bet ir pačios globos įstaigos, nepamirštant,

kad šio proceso pagrindiniai veikėjai yra vaikai. Šiuo straipsniu siekiama nagrinėti prasidėjusios vaiko globos deinstitutionalizacijos padėtį Lietuvoje, socialinių darbuotojų, dirbančių globos įstaigoje, laikyseną ir parengtį šiam procesui, aptarti globos namų, veikiančių naujomis deinstitutionalizacijos sąlygomis, gerąją patirtį. Šiam tikslui pasiekti buvo taikyti šie tyrimo metodai: literatūros analizė, ekspertinis interviu, teisės aktų, dokumentų analizė.

Vaiko globos Lietuvoje *status quo* ir tam tikri probleminiai aspektai

Vaiko teisę į šeimos globą, priežiūrą ir šeimos ryšius galima laikyti viena iš plačiausiai tarptautinės bendrijos pripažįstamų vaiko teisių (Sagatys, 2006). Šiuolaikinė socialinė teisinė valstybė įgyja pagrindą atskirti vaiką nuo tėvų tik tada, kai yra išnaudotos visos galimos priemonės apsaugoti vaiko interesus neatskiriant jo nuo šeimos (ten pat). Ir kaip teigiama Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje (1993), vaikas, kuris laikinai arba visam laikui yra netekęs savo šeimos aplinkos arba kuris dėl savo interesų negali toje aplinkoje būti, turi teisę į ypatingą valstybės teikiamą apsaugą ir paramą. Taigi, nustačius, kad vaikas negali likti gyventi savo šeimoje, jis yra apgyvendinamas kitoje aplinkoje – globėjų šeimoje, šeimynoje ar institucijoje ir jam steigiama laikinoji arba nuolatinė globa. Verta pažymėti, kad šios globos formos ir rūšys, įtvirtintos Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (2000), nekito jau 15 metų.

Pagrindinės priežastys, dėl kurių vaikai Lietuvoje netenka tėvų globos, yra nesirūpinimas vaiku, jo nepriežiūra, netinkamas ugdymas ir nesaugi aplinka, naudojamas smurtas prieš vaiką, – daugiausia dėl tėvų priklausomybių problemos ir socialinių įgūdžių stokos. 2014 m. dėl tėvų arba turimo vienintelio iš tėvų nesirūpinimo, nesidomėjimo vaiku, jo nepriežiūros, netinkamo auklėjimo tėvų globos neteko 1 309 vaikai (iš viso iki 2014 m. gruodžio 31 d. globa buvo nustatyta 9 684 vaikams, o tai sudaro 68 proc. visų tėvų globos netekimo atvejų) (VVTAIT ataskaita, 2014). Svarbu paminėti, kad, kaip ir ankstesniais metais, per 2014 m. globa dažniausiai nustatyta vaikams iki 3 metų amžiaus (588 vaikai) ir 10–14 metų vaikams (499). Tad susirūpinimą kelia tai, kad vis dar didžiausią dalį sudaro mažamečiai vaikai, nors jau nuo 2007 m. prioritetine sritimi laikoma būtent mažamečių vaikų patekimo į globos sistemą apsauga.

Remiantis VVTAIT ataskaitos (2014) duomenimis, galima teigti, kad priemonės, kurios turi apsaugoti vaiko interesus, pasiteisina, nes mažėja, nors ir nedaug, globojamų (rūpinamų) vaikų ir socialinės rizikos šeimų bei jose augančių vaikų (2014 m. pabaigoje tokių šeimų buvo 9 930 ir jose augo 19 668 nepilnamečiai vaikai). Tačiau atsižvelgiant į tai, kad visoje Lietuvoje apskritai mažėja vaikų – tiek dėl migracijos, tiek dėl mažo gimstamumo, šie rodikliai galėtų būti gerokai mažesni, kaip, beje, teigia ir šios ataskaitos autoriai. Ir nors viešai deklaruojama, kad vaikas į institucinę globą patenka tik kraštutiniu atveju, statistikos duomenys rodo visiškai kitokią mūsų šalies tikrovę: 2014 m. pabaigoje 58,66 proc. globojamų vaikų augo globėjų šeimose, o institucijose – 36,78 proc., šeimynose – tik 4,56 proc. globojamų vaikų. Dažniausiai šeimose globojami yra giminaičių vaikai (apie 70 proc.) ir tik trečdalis jų – šeimose, su kuriomis jie nesusiję jokiais giminystės ryšiais. Daugiausia vaikus globoja seneliai, kiek rečiau – dėdės ir tetos (VVTAIT ataskaita, 2014). Nors viešojoje informacijoje teigiama, kad šeimos Lietuvoje yra skatinamos globoti vaikus, statistika rodo, kad tokių šeimų negausėja. Tam gali turėti įtakos menka vaiko globos (rūpybos) išmoka (4 MGL), kuri nesikeičia jau daugiau kaip 15 metų (nuo 1998 m.) – ekspertų nuomone, padidinus vaiko globos pinigus, globėjų turėtų padaugėti. Tačiau šeimos gali

būti skatinamos ne tik finansiškai. Didesnis dėmesys darbui su globėjų šeimomis, konsultacijos ir palydėjimas vaiko globos procese, tarpininkavimas palaikant ryšius su vaikų tėvais ir kita pagalba galėtų paskatinti daugiau šeimų įsitraukti į šį procesą.

Kai kurių vaikų jų ateities saugumas ir stabilumas gali būti užtikrintas tik teisiniu įvaikinimu. Tačiau dauguma vaikų, kurie gyvena globos namuose, nėra įvaikintini. Pagal 2014 m. duomenis, galimų įvaikinti vaikų apskaitoje yra 1 774 vaikai, tačiau iš jų net 1 225 vaikai negali būti įvaikinti (VTAIT ataskaita, 2014). Didžiąją dalį galimų įvaikinti vaikų sudaro mokyklinio amžiaus vaikai nuo 10 iki 17 metų ir dauguma jų nesutinka būti įvaikinti dėl artimų ryšių su savo biologine šeima arba nėra įvaikinami lietuvių šeimų dėl amžiaus ir kitų priežasčių. Išlieka tendencija, kad mažiausia dalis vaikų, kurie galimi įvaikinti, yra vaikai iki 3 metų amžiaus. Nors pastarąjį dešimtmetį padidėjo nacionalinis įvaikinimas – lietuvių šeimos kasmet vidutiniškai įvaikina apie 100 vaikų (kiek mažiau jų įvaikinama į užsienį), vis dėlto mūsų šalies šeimų, kurios nori įsivaikinti, nėra daug: 2014 m. atsirado 106 tokios šeimos. Problema ir ta, kad šeimos Lietuvoje dažniausiai pageidauja įsivaikinti kūdikius ir mažamečius sveikus vaikus (daugiausia iki 3 metų amžiaus), tad dauguma galimų įvaikinti vaikų dėl amžiaus, sveikatos sutrikimų, o kartais ir dėl socialinės tėvų kilmės bei padėties lieka neįvaikinami Lietuvoje. Dalis jų paskui siūlomi užsieniečiams ir įvaikinami tarptautinio įvaikinimo keliu.

Vaikų globos sistemos deinstitutionalizacija: teorinės prielaidos ir tikrovė

Deinstitutionalizacija suvokiama kaip institucijų panaikinimas, išardymas, nesteigiant naujų tokio pat pobūdžio institucijų. Jei deinstitutionalizacija steigia tam tikrą socialinę arba veikėjų tarpusavio sąveikų struktūrą, deinstitutionalizacija griauja tam tikras sąveikų struktūras (Dunajevs, 2011). Deinstitutionalizacijos sąvoka pradėta vartoti Vakarų šalyse septintame praėjusio šimtmečio dešimtmetyje, vykdamas reformas psichiatrijos ligoninėse. Aštuntame dešimtmetyje jau daugelyje išsivysčiusių demokratinių valstybių kilo deinstitutionalizacijos judėjimai, kurie siekė proto ir psichikos negalią turintiems bei vyresnio amžiaus žmonėms užtikrinti didesnę galią rinktis (ten pat). Tokie procesai atveria neįgalių organizacijoms ir individams, nors, kita vertus, jiems sukuria pasirinkimo laisvę. Kadangi įstaigose gyvenantys asmenys dažnai negali savimi pasirūpinti (turi proto negalią, serga psichikos liga, yra per jauni gyventi savarankiškai ir kt.), deinstitutionalizacija negali būti įsivaizduojama tik kaip institucijų uždarymas, šalia turi kurtis naujos, daugiau laisvės žmogui suteikiančios, namų aplinką primenančios bendruomeninės paslaugos.

Dunajevs (2012) iš keleto deinstitutionalizacijos sampratų pateikia tris jų apibrėžimus. Remiantis pirmąja samprata, deinstitutionalizacija suprantama kaip paslaugų organizavimo pokytis. Šios sampratos atstovė Bachbrach deinstitutionalizaciją apibrėžia kaip procesą, kurio metu didelės stacionarios įstaigos yra keičiamos mažesnėmis, bendruomeninėmis paslaugomis. Tyrėja nurodo tris šio proceso etapus: 1. Klientų išleidimą iš stacionarių įstaigų; 2. Klientų siuntimą į alternatyvias paslaugas teikiančias įstaigas; 3. Bendruomeninių paslaugų plėtojimą. Sėkmingai deinstitutionalizacijai būtini visi trys etapai. Antroji samprata pabrėžia žmogaus teises ir jų užtikrinimą. K. Johanson deinstitutionalizaciją apibūdina kaip priemones, kuriomis neįgalūs asmenys gali užtikrinti savo žmogaus teises. Šios sampratos atstovai tikina, kad institucijos pažeidžia žmogaus autonomiškumą, nepriklausomybę, individualumą ir orumą. Trečioji deinstitutionalizacijos

samprata apibrėžiama neoinstitucionalizmo sąvoka ir reiškia atskirą institucinio pokyčio atvejį, kai panaikinamos taisyklės, jų nepakeičiant alternatyvia institucija (Dunajevs, 2012).

Ivanova ir Bogdanov (2013), kurie tyrė vaikų globos sistemos deinstitutionalizaciją Bulgarijoje, taip pat pažymi, kad neužtenka uždaryti institucijų, tai – politinis procesas, reformuojant visą šalies globos sistemą ir siekiant sumažinti institucinės globos priklausomybę, didinti bendruomenines ir šeimos pagrindu besikuriančias paslaugas, o kartu apsaugoti vaikus, kad jie nebūtų atskirti nuo šeimos, teikiant pakankamą ir tinkamą paramą vaikams, jų tėvams ir bendruomenei. Be to, jie kreipia dėmesį į socialinės įtraukties užtikrinimą asmenims, paliekantiems įsitaigas, jų palydėjamą pereinant į savarankišką gyvenimą. Tai kompleksinis, turintis daugelį lygių procesas, įgyvendinamas tuo pat metu derinant skirtingas sistemas (Ivanova, Bogdanov, 2013).

Šiuo atžvilgiu svarbus ir Pūro (2012) pastebėjimas, kad deinstitutionalizacija negalima vadinti „kosmetinės“ pertvarkos, o piktnaudžiavimo institucine globa problemos gali būti išspręstos tik kompleksiniais ir visapusiškais sprendimais, grįstais žmogaus teisėmis ir mokslinėmis žiniomis. Būtina išvengti supaprastintų sprendimų, kurie nepaliečia problemos esmės, o tik gražina matomą pusę. Tad tik institucinių globos namų rekonstravimas, renovavimas, jų patalpų pritaikymas artimai, kaip teigiama, šeimos aplinkai, niekada neatstos šeimos. Tai ypač taikoma mažamečiams vaikams, kuriems reikalinga ne profesionali priežiūra ir sterili aplinka, o šeima. Dėl šios priežasties sprendimai, kurie turėtų būti priimami vykdant deinstitutionalizaciją, turi remtis holistiniu žmogaus teisių užtikrinimo modeliu, kai siekiama iš pagrindų, visapusiškai keisti nusistovėjusią sistemą žmogaus naudai.

Buster (2012) ir kiti atkreipia dėmesį, kad uždaryti institucijas skubotai be išvystytų aukštos kokybės alternatyvių paslaugų gali būti labai pavojinga – galima vaikus įstumti į dar pavojingesnę situaciją, pažeisti jų teises. Sprendimas perkelti vaikus iš institucijų į naują gyvenamąją vietą – tai procesas, kurį reikia atsargiai ir kruopščiai planuoti ir teikti paramą. Kiekvienas vaikas yra individualus, turi savitų poreikių ir norų, taip pat savitą istoriją. Taigi būtina įvertinti visus šiuos aspektus, taip pat vaiko giminystės, draugystės ryšius, jo artimus santykius ir tik tada nuspręsti, kuri vieta jam bus tinkamiausia gyventi (Buster, 2012). Be to, svarbu, kad visas šis procesas būtų stebimas nepriklausomų ekspertų, o duomenys fiksuojami ir analizuojami. Ir tik po sėkmingo bandomojo projekto galima šį procesą tęsti nacionaliniu lygmeniu (Mulheira, Browne, 2007).

Lietuvoje jau ne vienerius metus buvo mėginama vykdyti bandomuosius projektus, skirtus deinstitutionalizacijai. Tačiau ne visada jie buvo sėkmingi, iki šiol nėra sukurta alternatyvių bendruomeninio pobūdžio paslaugų, trūksta globėjų, įvaikintojų šeimų. Pūras (2012) pabrėžia dar vieną svarbią dalį – NVO (nepriklausomų visuomeninių organizacijų) įsitraukimą į šį procesą ir jų sukaupto potencialo – kompetencijos ir patirties šioje srityje – panaudojimo. Ir kaip jau sakytą, deinstitutionalizacija nebus veiksminga, jei lygiagrečiai nevyks prevencinis darbas – pagalba šeimai, siekiant išvengti vaikų paėmimo iš šeimų / atskyrimo.

Kalbant apie teisinį reglamentavimą, vaikų globos deinstitutionalizacijos užuomazgų Lietuvos socialinėje politikoje pastebima dar *Vyriausybės 2001–2004 metų programos įgyvendinimo priemonėse*, kai buvo numatyta vykdyti vaiko globos sistemos reformą, teikiant prioritetą vaiko globai šeimoje bei tobulinant paramos sistemą našlaičiams ir tėvų globos netekusiems vaikams (Vyriausybės 2004 m. spalio 13 d. nutarimu Nr. 1279 patvirtinta *Našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų rėmimo ir integravimo į visuomenę 2005–2008 m. programa*). Paskui priimti svarbių

teisės aktų¹, kuriuose pabrėžiamas poreikis ir būtinybė institucines paslaugas keisti veiksmingesnėmis ir pigesnėmis paslaugomis namuose, teikti prioritetą vaiko globaliai šeimoje ir įvaikinimui, didinti nestacionarių paslaugų vaikui ir šeimai tinklą ir kt. Dokumentuose išdėstyti pertvarkos siekiai ir pasiūlymai racionalūs ir giliareikšmiai, tačiau, kaip rodo praktika, sunkiai įgyvendinami, todėl lieka deklaracijomis arba atidėti vėlesniems metams. Nepaisant teigiamų pokyčių, įvykusių per pastaruosius 15 metų (kaip antai, GIMK – Globėjų ir įtėvių mokymai ir konsultavimas – programos diegimas visos šalies mastu, vaikų įstaigų renovacijos, pradėti vykdyti deinstytucionalizavimo projektai ir kt.), visas procesas, atrodo, vis dar įstrigęs „užuomazgų“ stadijoje.

Šiuo atžvilgiu pravartu paminėti ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintą *Vaiko globos (rūpybos) sistemos reorganizavimo strategiją ir jos įgyvendinimo priemonių 2007–2012 m. planą*. Strategijoje buvo iškeltas tikslas – atsižvelgiant į vaiko interesus ir poreikius, sudaryti sąlygas vaikui augti biologinėje šeimoje, o netekusiam tėvų globos vaikui – tinkamas globos (rūpybos) ar įvaikinimo sąlygas, kurios atitiktų geriausius vaiko interesus ir poreikį augti šeimos aplinkoje arba aplinkoje, artimoje šeimai, tinkamai pasirengti savarankiškam gyvenimui šeimoje ir visuomenėje. Verta prisiminti, kad šiuose dokumentuose buvo numatyta 2012 m. sumažinti tėvų globos netekusių vaikų skaičių iki 1 proc. (2006 m. reikšmė – 1,7 proc.), o socialinės rizikos šeimose augančių vaikų – iki 2 proc. (2006 m. reikšmė – 4 proc.). Tačiau pagal statistinius rodiklius, sumažėjus bendram Lietuvoje gyvenančių vaikų skaičiui, numatyti procentiniai duomenys nebuvo pasiekti, netgi pasiviro į neigiamą pusę: 2014 m. globojami vaikai sudarė 1,82 proc. visų šalies vaikų, o socialinės rizikos šeimose augančių vaikų – 3,7 proc. (VTAIT ataskaita, 2014). Planuota kurti ir įgyvendinti šeimos problemų sprendimo prevencines priemones, kurios sudarytų galimybę vaikui augti savo šeimoje, plėtoti nestacionarias dienos socialinės priežiūros paslaugas vaikams ir šeimoms vaikų dienos centruose. Vaikų dienos centrų pagausėjo, jie tapo lengviau prieinami, tačiau kol kas patenkinama tik 42 proc. socialinės rizikos šeimose mokyklinio amžiaus augančių vaikų poreikių (Valstybinio audito ataskaita, 2012). Problema ir ta, kad vaikų dienos centrų ir kitokių įstaigų (bendruomenės centrų, įvairaus pobūdžio šeimos pagalbos organizacijų, priklausomybių ligų centrų, NVO) paslaugos nėra paskirstytos tolygiai, dauguma jų telkiasi didžiuosiuose miestuose ir rajonų centruose, jaučiamas jų trūkumas atokesnėse vietovėse. Vis dar trūksta paslaugų šeimai, ypač atsidūrus socialinėje rizikoje, gydymosi nuo priklausomybių paslaugų, tėvystės / motinystės įgūdžių ugdymo programų, ką jau kalbėti apie tai, kad apkrityti nėra prevencinio darbo su šeima sistemos.

Kartu reikia pasakyti, kad socialinės rizikos šeimų skaičiams turi įtakos daugiaropi veiksniai. Visų pirma ir tai, kad dabar, padaugėjus su jomis dirbančių socialinių darbuotojų, daugiau šeimų įtraukiama į apskaitą, o socialiniam darbuotojui „prižiūrint“ šeimas, vis dėlto vaikų gyvenimo kokybė gerėja. Antra, investicijos į pagalbą šeimai vis dėlto yra minimalios, išteklių akivaizdžiai

¹ 2002 m. kovo 27 d. Vyriausybės nutarimas Nr. 68, kuriuo patvirtinti *Vaiko globos organizavimo nuostatai*, reglamentuoja likusio be tėvų globos vaiko globos organizavimo principus, vaiko globėjo atrankos, pasirengimo, skyrimo, atleidimo arba nušalinimo nuo pareigų, vaiko nuolatinės globos nustatymo ir pasibaigimo tvarką (*Valstybės žinios*, 2002, Nr. 68-2798). Vaiko globos sistemos reforma plačiau aptarta 2003 m. *Vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijoje*, patvirtintoje Seimo nutarimu (*Valstybės žinios*, 2003, Nr. 52-2316). 2005 m. koncepcijos pagrindu buvo parengtas *Vaiko gerovės valstybės politikos strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2005–2012 metų planas*. 2007 m. SADM parengė *Vaikų globos įstaigų tinklo optimizavimo planą* (pagal kurį numatyta 2008–2010 m. perduoti valstybinių vaikų globos įstaigų steigėjo funkcijas savivaldybėms, o 2011–2015 m. sumažinti vietų skaičių vaikų globos įstaigose ir optimizuoti jų veiklos organizavimą).

nepakanka, o turimi ištekliai labai fragmentiniai, neoptimaliai naudojami. Socialinių darbuotojų krūvis, nors ir sumažintas pastaruoju metu, išlieka pakankamai didelis, o jų darbo prieiga išskirtinai individuali: jie veikia vieni ir yra pakankamai vieniši. O su tokios didelės problematikos šeimomis turėtų dirbti įvairių disciplinų specialistų komandos, įsitraukti NVO, bendruomenės. Ir ten, kur yra specialistų ir pilietinio bendradarbiavimo praktika, pasiekiami geresnių rezultatų.

Kaip sakytą, neabejotinai teigiamas pokytis yra tėvų ir globėjų rengimo programa GIMK. Tačiau taip pat pravartu paminėti, kad ši programa – tik darbo su globėjais ir tėvais pradžia, būtinas tęstinės paslaugos šeimoms prasidėjus vaiko globai šeimoje ir įvaikinus. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija nuo 2011 metų šalyje pradėjo organizuoti ir tęstinius tėvų ir globėjų mokymus, tačiau tikrovė yra kitokia, nei deklaruojama dokumentuose: dėl išteklių stokos šios paslaugos pasiekia nedidelę dalį šeimų ir aprėpia tik kai kuriuos jų poreikius. Nėra bendros globėjų ir tėvų palydėjimo sistemos, globėjų bendravimo su vaiko tėvais tarpininkavimo ir koordinavimo. Manytina, kad tokios paslaugos taip pat paskatintų daugiau šeimų apsispręsti globoti vaiką arba įvaikinti, mažiau vaikų iš globėjų šeimų būtų grąžinama į institucijas.

Galima teigti, kad vis dar trūksta socialinių paslaugų šeimoms, alternatyvių globos formų, teisinis vaiko globos formų reglamentavimas turi trūkumų, galiojančios globos formos pernelyg griežtai apibrėžtos, laikinoji globa yra per mažai lanksti, nesukurta teisinė bazė, kuri reglamentuotų skubią pagalbą krizinėje situacijoje atsidūrusiai šeimai (dabar tik įtraukta į socialinės rizikos apskaitą šeima gali tikėtis pagalbos).

Naujausiuose dokumentuose, kuriuose nagrinėjami vaiko globos sistemos deinstitutionalizavimo klausimai (2012 m. SADM patvirtintos *Neįgalių vaikų, likusių be tėvų globos vaikų, suaugusių neįgalių asmenų socialinės globos namų deinstitutionalizacijos strateginės gairės ir Vaiko gerovės 2013–2018 metų programa ir jos įgyvendinimo planas* bei ministro įsakymas „Dėl perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014–2020 metų veiksmų planas“), toliau pabrėžiama perėjimo nuo institucinės globos prie socialinių paslaugų bendruomenėje būtinybė, vaikui suteikti individualias jo poreikius atitinkančias paslaugas ir reikiamą pagalbą, įsitraukti į bendruomenės gyvenimą, nepatiriant socialinės atskirties ir kt. Vis dėlto pravartu pasakyti, kad šis bandymas skatinti deinstitutionalizaciją buvo tik rekomendacinis, paskui trūko politinių sprendimų, kad būtų galima pradėti vykdyti konkrečius veiksmus. Vienas iš jų – nuolatos pabrėžiamas mažamečių vaikų apsaugos nuo institucijų tikslas, kad jaunesni nei 3 metų vaikai nepatektų į įstaigas, o būtų apgyvendinami jais galinčiose pasirūpinti šeimose. Tačiau, kaip rodo ir anksčiau pateikti statistiniai duomenys, tai vis dar nėra įgyvendinama.

2013 m. SADM patvirtinus *Vaiko gerovės 2013–2018 m. programą* ir 2014 m. *Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014–2020 metų veiksmų planą* (Socialinis pranešimas, 2014), vėl minimos kompleksinės paslaugos šeimai – socialinės, švietimo, kultūros, sveikatos ir teisinės, įvertinant vaiko ir jo tėvų socialinių ir pozityvių tėvystės įgūdžių ugdymo, laikino būsto, motyvacijos dirbti ir darbo paieškos, gydymosi nuo priklausomybės ligų ar kitų ligų, mediacijos ar kitų paslaugų poreikius, plėtojant savivaldybėse kompleksiskai teikiamų paslaugų infrastruktūrą ir prieinamumą vaikui ir jo tėvams (Socialinis pranešimas, 2014). Ypač daug dėmesio *Veiksmų plane* yra skiriama stiprinti vaiko globą šeimoje, ir čia nauja tai, kad tuo tikslu planuojama įdiegti profesionalių globėjų sistemą. Naujai sukurtas profesionalių globėjų veiklos modelis turėtų ap-

imti profesionalių globėjų paiešką, jų atranką, mokymą ir vertinimą, finansavimo mechanizmą bei pagalbos sistemą, taip pat numatoma teikti „atokvėpio“ paslaugas šeimai, auginančiai ar globojančiai neįgalų vaiką.

Apibendrinant galima teigti, kad valstybinio lygmens pasiūlymų reformuoti vaikų globos sistemą yra nemažai, jie atrodo racionalūs ir pagrįsti, tačiau veikiau bendri, teoriniai. Konkrečių veiksmų pertvarkyti veikiančią sistemą buvo palyginti nedaug. Galima teigti, kad tai yra dėl politinės valios trūkumo, valdžios institucijų ir kitų subjektų bendradarbiavimo stokos, taip pat dėl globos namų darbuotojų nenoro persitvarkyti ir netgi priešinimosi pertvarkai.

Socialinių darbuotojų parengtis vaikų globos namų pertvarkai

Empiriniu tyrimu buvo siekiama atskleisti globos įstaigose dirbančių specialistų poziciją vaiko globos sistemos reformos atžvilgiu, jų pasirengimą ir dalyvavimą šiame procese. Tikslui pasiekti buvo atlikta naratyvinių interviu su 7 ekspertais iš keturių skirtingų vaiko globos namų: iš dviejų didžiuosiuose miestuose įsikūrusių stacionarių vaikų globos namų, kurie panašaus dydžio, vaikų skaičius panašus juose, darbo organizavimo principai, vieni vaikų globos namai mažame mieste lyje bei vieni vaikų globos namai, kuriuose pradėta deinstitucionalizacija. Tyrime dalyvavo 6 moterys ir 1 vyras, informantų darbo patirtis vaikų globos įstaigose – nuo 2 iki 14 metų. Interviu ir jų analizė buvo atlikti remiantis Grounded theory metodologija (Strauss, Corbin versija (2008)). Visi interviu buvo įrašyti į garsajuostę ir transkribuoti, paskui parafrazuoti, suskirstyti į konceptus, o galiausiai – sugrupuoti į kategorijas. Šiame straipsnyje pateikiamos interviu analizės metu išskirtos kai kurios kategorijos (iš viso buvo išskirta 8 kategorijos) ir jų aprašymai. Čia apibendrinamos ekspertų interviu išsakytos patirtys ir įžvalgos, kurios, nepaisant tyrimo ribotumų, rodo tam tikras tendencijas ir yra reikšmingos šio proceso metu. Tačiau, suprantama, platesnei situacijos analizei reikia išsamesnių tyrimų.

Darbuotojų nepasitikėjimas numatoma pertvarka. Visi tyrime dalyvavę informantai atskleidė, kad nerimauja dėl globos reformos, jiems kyla daug klausimų, į kuriuos nežino atsakymų, ir tai juos gąsdina. Baimė yra įgimta reakcija į tai, kas yra pavojinga, nežinoma, todėl nėra keista, kad kalbinti informantai jautėsi nesaugūs ir bijojo to, kas jiems neaišku, nepažįstama. Kalbant apie įvairias baimes yra žinoma, kad dažnai žmogaus atsakas į baimę yra noras bėgti, išvengti jos, tai galioja kalbant ir apie permąšinę baimę. Interviu metu paaiškėjo, kad tyrimo dalyviai nėra nusiėikę prieš permąšinas vaiko globos (rūpybos) sistemoje, tačiau dėl įvairių priežasčių (ankstesnių nepavykusių projektų, informacijos trūkumo, asmeninių patirčių ir kt.) jie jaučiasi nesaugūs, nepatiklūs, abejoja deklaruojamais pokyčiais.

Galima sakyti, kad darbuotojų nepasitikėjimas iš esmės susijęs su sisteminėmis problemomis. Viena iš jų – vaikų skaičiaus sumažėjimas stacionariose globos įstaigose. Pagal nustatytus reikalavimus didžiausias šeimynoje gyvenančių vaikų skaičius – 8 vaikai. Tačiau, remiantis ekspertų pasakymais, vaikų mažėjimas nepalengvino darbo, nes automatiškai turėjo mažėti ir darbuotojų skaičius. Vaikų skaičiaus sumažėjimą informantai įvardijo „formaliu pakeitimu“, nes situacija institucijose iš esmės nepasikeitė. Todėl jie pagrįstai klausia, ar tikrai perėjimas nuo institucinės prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamos globos bus įgyvendintas tinkamai, ar neliks formalus, taip kaip buvo iki šiol. Informantų įžvalgas galima papildyti ir dokumentų analizės duomenimis.

mis – iš tikrųjų 2007 m. patvirtinta Vaiko globos rūpybos sistemos reorganizavimo strategija 2007–2012 m. buvo nesėkminga ir realių, planuotų rezultatų nebuvo pasiekta.

Anot tyrimo dalyvių, šiuo metu jų įstaigose vyrauja gana įtempta atmosfera, nes etatų mažinimas kelia nerimą, administracijos ir darbuotojų santykių nepasitikėjimą, skatina konkurenciją ir darbuotojų konfliktus. Interviu atskleidė ir tai, kad dažnai delsiama paimiti vaikus iš šeimų, nors tai būtų reikalinga, ir toks „priverstinis“ vaikų mažinimas institucijose nėra naudingas ir patiems vaikams:

„Va dabar virš šimto vaikų auga socialinės rizikos šeimose ir mums jų neduoda, laukia iki paskutinio, kai prasideda ne tik psichologinis bet fizinis, seksualinis smurtas, jau sulaukia kritinės situacijos ir va tokius vaikus 14, 16 metų atveža mums, visus sulaužytus ir tikisi, kad čia mes stebuklus padarysim.“

Iš šios ekspertės vertinimo galime išgirsti keleriopą žinią: viena vertus, ji išryškina problemą, kad dėl globos namuose mažinimo vaikai kritinėmis situacijomis paliekami gyventi su savo tėvais ir tai tik pablogina vaikų padėtį, kita vertus, kad nevyksta arba nepakankamai vyksta sistemingas darbas su šeima. Tačiau išsakytą informantės požiūrį būtų galima vertinti ir kaip asmeninį jos norą išlikti sistemoje, pokyčių baimę.

Viename interviu buvo pateiktas nesėkmingo bandomojo tyrimo pavyzdys. Jo metu vaikai buvo grąžinami į savo šeimas, tačiau pakankamai „mechanškai“, skubotai, visapusiškai neįvertinus situacijos, todėl teigiamų rezultatų nebuvo pasiekta. Tie vaikai šiuo metu patiria didelių sunkumų: jų šeimose girtaujama, vaikai nelanko mokyklos, jie turi elgesio problemų. Dabar juos norima sugrąžinti į vaikų globos namus. Manytina, kad vaikams tokie pokyčiai nebuvo veiksmingi, tai tik dar labiau pablogino jų situaciją. Taigi šiuose globos namuose, kaip teigė ekspertė, jaučiamas nepasitikėjimas permainomis, abejonės jų sėkme. Reiškiamas nepasitenkinimas ir netgi pasipiktinimas projektų rengėjais, kurie teigia, kad reikia skatinti globą, įvaikinimą – šiuos siūlymus globos namų darbuotojai mano esant abstrakčius ir utopinius. Ekspertės nuomone, jie ypač pasipiktinę tuo, kad bandomasis projektas stokojo esamos situacijos analizės, tikslų skaičiavimų, pasirengimo galimoms rizikoms, pagaliau investicijų į darbą su vaikų šeimomis, o žlugus projektui, labiausiai nukentėjo vaikai.

Kita sritis, kuri keitėsi įgyvendinant vaiko globos (rūpybos) sistemos reorganizavimą, kaip pabrėžė interviu dalyviai, buvo įstaigų renovacija. Vienas iš reformos tikslų buvo sukurti tinkamas sąlygas vaikams, augantiems stacionariose globos įstaigose. Tačiau, pasirodo, tai tapo prioritetiniu tikslu, kuriam buvo skirta daugiausiai reformos lėšų. Kadangi pastatai, kuriuose įsikūrusios tokios įstaigos, dažniausiai yra dideli ir senos statybos, į jų renovaciją teko nemažai investuoti, o apie alternatyvių paslaugų kūrimą nebuvo galvojama. Tad dabar turima visiškai renovuotų, puikiai pritaikytų vaikams įstaigų, kuriose gali gyventi iki 100 vaikų, tačiau pagal naujas rekomendacijas ten jų galės gyventi tik 30. Taigi didžiausia investicijų dalis, skirta renovacijoms, tampa nenaudinga. Iš to galima daryti prielaidą, kad reforma pradėta paviršutiniškai – mechanškai sumažintas vaikų skaičius, o orientacija į įstaigų renovaciją neatspindėjo tikrųjų strategijos tikslų.

Tyrimas atskleidė ir tam tikras prieštaras tarp globos įstaigų ir už pertvarką atsakingų valdžios institucijų. Informantai pažymėjo, kad kai kurie vykdyti ir vykdomi projektai remiasi abstrakčiomis idėjomis, be konkretaus ir realaus plano ir įgyvendinimo galimybių. Dažnai tai lemia spaudimas iš kompetentingų institucijų globos įstaigoms, kurios turi vadovautis teisės aktais ir tiksliai vykdyti įsipareigojimus. Tad netinkamai parengti, neapsvarstyti ir dėl to nepavykę projektai ir programos stabdo žmonių pasitikėjimą ir valdžios institucijomis.

Tyrimo dalyvių nuomone, programos, turinčios keisti sistemą iš pagrindų, turi remtis įvairių institucijų bendradarbiavimu, į sprendimus turi būti įtraukti įvairių sričių ekspertai, o ne vadovaujama tik tam tikros dalies asmenų sprendimais.

Interviu išryškino ir kitą problemą, kuri turi įtakos darbuotojų nepasitikėjimui, – sklaidos apie pertvarką trūkumą. Tyrimo dalyviai stokoja informacijos konkrečių sprendimų ir jų padarinių analizės, skaičiavimų lygmeniu, jie sunerimę dėl to, kaip toliau bus organizuojamas jų darbas, kaip keisis pareigybės ir reikės tvarkyti kasdienybę ir buitį. Nors apie reformą kalbama keletą metų, tačiau informantai teigia, kad jiems pateikiama padrika, nesusisteminta informacija apie globos namų ateitį (pavyzdžiui, vieniems globos namams buvo teigiama, kad namai bus išskaidyti į keturis, skirtinguose vietovėse esančius namus, bendruomenes, tačiau visiškai neaišku, kaip bus perskirstyti vaikai, kas atsitiks su darbuotojais, kaip bus organizuotas visas darbas). Darbuotojams kelia nerimą paprasti buitiniai klausimai, kurie valdžios institucijoms dažnai atrodo nereikšmingi; kaip antai, neaiškumas dėl būsto, kuriame gyvens vaikai, nes patalpos turi ne tik atitikti reikalavimus, bet ir būti patogios, daug kyla maitinimo organizavimo ir panašių klausimų.

Interviu sužinota, kad trūksta diskusijų pačiuose globos namuose arba su išorės ekspertais, valdžios institucijų atstovais. Informantų nuomone, dažnai reforma yra suprantama redukuotai, tik kaip globos namų perskirstymas į mažesnes erdves, į butus ir pan. Dėl šios priežasties kyla darbuotojų nepasitenkinimas, jie mano, kad, pakeitus patalpas ir kitaip įstaigą pavadinus, niekas nepasikeis. Tokie darbuotojų teiginiai suponuoja mintį, kad pertvarkai reikia esminių ir kompleksinių pokyčių, o ypač mąstymo ir mentaliteto pasikeitimo. Kita vertus, tokią informantų reakciją galima interpretuoti ir kaip senos sistemos gynimą – darbuotojams atrodo saugi ir teisinga ta aplinka, prie kurios jie yra pripratę.

Išanalizavus interviu reikia pasakyti, kad tyrime dalyvavę globos namų darbuotojai iš esmės palaiko pertvarką, tačiau jiems kyla abejonių dėl valdžios institucijų veikimo, jų priimamų sprendimų ir ketinimų juos įgyvendinti, todėl tarp darbuotojų sklendo baimių ir nepasitikėjimo atmosfera. Iš to darytina prielaida, kad diskusijos globos įstaigų kolektyvuose ir su išorės ekspertais, atsakingų institucijų, valdžios atstovais galėtų būti gera proga labiau įtraukti darbuotojus į procesą, taip mažinti jų nerimą ir baimes, o kartais skepticizmą ar net priešinimąsi reformai. Kita vertus, nenustatyta, kad patys darbuotojai imtųsi iniciatyvos daugiau bendradarbiauti, siūlyti ir organizuoti tokias diskusijas. Tad lieka neaišku, kaip iš tikrųjų globos įstaigų specialistai veikia vykstant pokyčiams, koks jų požiūris į pertvarką ir kokios aplinkybės tai lemia.

Apibendrintai galima pasakyti, kad vaikų globos namai – atskiros sistemos, turinčios savitą istoriją, kultūrą, valdymo sistemą, sąlytį su vaiku ir aplinka, dėl to negali būti vieno visiems tinkamo reglamentavimo ir pertvarkos projekto. Dėl daugelio akivaizdžių šio proceso sukeltų sisteminių problemų, atsižvelgus į sistemų teorijos aiškinimą (Švedaitė, 2004), galima daryti prielaidą, kad nenoras reformuotis ar net priešinimasis gali sklisti iš pačios sistemos, o ne tik iš vienos jos dalies (pvz., konkrečių globos namų darbuotojų), kaip paprastai tvirtinama.

Po reformos liks tik motyvuoti socialiniai darbuotojai. Analizuojant ekspertų interviu paaiškėjo, kad jų istorijos ir darbo patirtis skirtinga, tačiau visi baigė socialinio darbo arba socialinės pedagogikos studijas ir tikslingai siekė dirbti šioje srityje. Tačiau jų motyvacijos dirbti šioje srityje stiprumas nebuvo vienodas. Pažymėtina tai, kad stiprios motyvacijos ekspertai pabrėžė negalėsį palikti darbo su vaikais ir netgi žemesnėmis pareigomis sutiktų toliau likti šioje sistemoje. O eks-

pertai, kurių motyvacija dirbti šį darbą buvo silpna, yra mažiau pasirengę permainingoms, jie jaučiasi mažiau saugūs ir užtikrinti dirbti naujoje sistemoje. Viena informantė nėra tvirtai apsisprendusi dėl galimo savo įsitraukimo, nes naujoje vietoje tektų dirbti vienai ir savarankiškai, o dabar yra geriau, nes jaučiasi saugiau apsupta kitų specialistų, kurie prireikus gali padėti. Ekspertų įžvalgos rodo, kad šis pertvarkos procesas priverčia darbuotojus perklausti jų motyvaciją, nes nauja situacija gali pareikalausiti glaudžiau įsitraukti į santykius su vaikais, didesnio savarankiškumo ir net atsakomybių. Tačiau apskritai reikia pasakyti, kad motyvacija labai svarbus šio proceso veiksnys – su tuo susijusi ne tik paslaugų kokybė, bet ir specialistų darbo tęstinumas bei stabilumas.

Nagrinėtoje literatūroje (Zbarauskaitė, 2009, 2012) minima, kad vaikams itin svarbus prisirišimas tiek prie juos auklėjančių darbuotojų, tiek prie aplinkos, ir dažna darbuotojų kaita vaikams yra papildomas traumuojamas įvykis.

Interviu atskleidė, kad tiek motyvacijai, tiek apskritai požiūriui į pertvarką turi įtakos ir specialistų savijauta darbo vietoje, sąlygos, vyraujanti atmosfera, santykiai su administracija. Dėl dažnos kolektyvo kaitos, administracijos ir darbuotojų nesusikalbėjimo, prastų darbo sąlygų, nesukuriamos jaukios aplinkos vaikui, darbuotojai labiau neigiamai vertina ir institucinę globą. O tie, kurie gerai jaučiasi darbo vietoje, nemano, kad esama sistema yra visiškai netinkama. Tačiau tai tik šio tyrimo įžvalgos, reikėtų išsamesnių tyrimų, norint nustatyti, ar visais atvejais yra motyvacijos, savijautos ir požiūrio į vaiko globos reformą sąsaja.

Aplinka, reikalinga vaikui, negali būti institucija. Tyrime dalyvavę informantai keletą kartų minėjo, kad vaiko globos įstaigos tikslas – siekis parengti globotinį savarankiškam gyvenimui. Šis siekis – vienas iš pamatinių, kalbant apie vaiko gerovę, tačiau ne visada aiškus jo turinys ir ar tai įmanoma pasiekti globos namų sąlygomis.

Ekspertai nurodė kelias sritis, kuriose susiduriama su sunkumais ugdant vaikų savarankiškumą. Visų pirma svarbu pabrėžti, kad vienas iš ryškiausių institucinės globos bruožų yra „kolektyvinis gyvenimas“, kuriame trūksta individualumo ir asmeniškumo. Kaip teigia viena ekspertė: „Čia vis tiek yra ir bendra virtuvė, bendras apsipirkimas, bendras rūbų pirkimas, tu vaikui perki batus, tu turi vis tiek duoti tokią ataskaitą kaip, kur tuos pinigus išleidai.“ Mokslinėje literatūroje taip pat pabrėžiama globos namų problema dėl nepakankamai individualių, konkretiems kiekvieno vaiko poreikiams skirtų paslaugų (Žalimienė, 2007; Bulic, 2012; Poviliūnas, 2014 ir kt.). Vaikai užauga aplinkoje, kur viskas yra bendra ir vietos individualumui lieka labai mažai. Jiems sunku jaustis asmenybėmis, daug laiko jie praleidžia grupėje, kur į juos ir į jų problemas žiūrima kaip į grupės problemas.

Viena iš savarankiškumo ugdymo sričių – maisto gaminimas, kuris vis dėlto vaikams yra gana retas užsiėmimas. Nors vaikams yra rodoma, kaip gaminamas maistas, tačiau to nepakanka, kad vaikas išsiugdytų gebėjimą tai daryti savarankiškai. Viena informantė pasakojo, kad buvo bandymų gamintis maistą savarankiškai, tačiau šie bandymai buvo vienkartiniai ir nebuvo tęsiami. Kita tyrimo dalyvė teigė, kad jie stengiasi vaikus vesti į parduotuves apsipirkti, tačiau tai daroma kartu su grupe ir su prižiūrinčiu darbuotoju. Taip vaikas netenka galimybės pats nueiti į parduotuvę, išsirinkti ir nusipirkti reikiamą prekę. Tad, nepaisant darbuotojų pastangų, institucijos sąlygomis iš esmės sunku vaikui leisti veikti savarankiškai.

Kita vertus, atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad savarankiškumas ugdomas ne tik „techniškai“ lavinant tam tikrus įgūdžius. Tai yra procesas, ir jis nėra įmanomas be kokybiškų ir individualių suaugusių santykių su vaiku, pastarojo visapusiško asmenybės ugdymo psichologiniu ir socia-

liniu aspektais. Todėl suprantama, kad esamoje globos namų aplinkoje, net ir labai stengiantis darbuotojams, vaiko savarankiškumo ugdymas *a priori* sunkiai įgyvendinamas uždavinys.

Tyrimas parodė ir tai, kad vaikų savarankiškumą sunku ugdyti ir dėl pačių vaikų motyvacijos bei iniciatyvos veikti savarankiškai stokos, nenoro atlikti jiems skiriamas užduotis ir duodamus įpareigojimus, kitaip sakant, dėl jų „vartotojiškos laikysenos“, kuri, manytina, taip pat yra sisteminių problemų padarinys. Susidaro įspūdis, kad vaikams suteikta galimybė tiesiog „prabūti“ sistemoje, o suėjęs 18 metų, jie ją turi palikti – yra eksliuzuojami. Remiantis sistemų teorija, tai yra normalus procesas, tačiau vaikų globos namuose eksliuzavimas įvyksta greičiau, nei vaikas yra pasirengęs iš jos išeiti, – kitaip nei šeimoje.

Ekspertai patvirtino ir mokslinėje literatūroje aptinkamą informaciją, kad vaikai, gyvenantys globos įstaigose, išmoksta elgtis pagal griežtą ir schemišką sistemą, kurioje mažai vietos laisvam apsisprendimui ar pasirinkimui, todėl jie susiduria su itin dideliu iššūkiu, kai, išėjęs iš globos namų, tenka gyventi savarankiškai. Problema ir ta, kad institucijose augę vaikai neturi galimybės suformuoti įprastų socialinių tinklų, reikalingų savarankiškam gyvenimui.

Informantai atskleidė, kad vaikai auga ne tik institucinėje struktūroje, bet ir itin uždaroje aplinkoje. Jie gali judėti tik aptvetoje globos namų teritorijoje, juos nuolat akylai stebi ir kontroliuoja darbuotojai. Vaikui suteikta didesnė judėjimo laisvė gali būti nesaugumo priežastis jam pačiam ir darbuotojams. Anot tyrimo dalyvių, globos namai vis dar yra labai uždari ir visuomeninei. Gyvenimas, šventės, renginiai – viskas vyksta globos namų teritorijoje. Šiuo atžvilgiu svarbu paminėti ir tai, kad stigma, kurią jaučia vaikas, gyvendamas globos namuose, turi didelę įtaką jo elgesiui ir jo nepalieka net suaugus ir išėjęs iš globos namų. Visuomenės nusistatymas taip pat labai skaudžiai paveikia vaikus, kurie, bandydami įsitvirtinti gyvenime, susiduria ne tik su įgūdžių, patirties stoka, bet ir su neigiamu požiūriu į juos, ir tai trukdo susirasti gyvenamąją vietą, pradėti gyvenimą savarankiškai, kurti santykius.

Nepaisant išryškėjusių šiek tiek skirtingų požiūrių į institucinę globą, ekspertai išsakė aiškia įžvalgą, kad vaikui reikalinga aplinka negali būti institucija, nes jos struktūra nėra artima šeimos ir namų aplinkai, kurios taip reikia sveikam ir darniam vaiko augimui ir ugdymui. Prieraišumo teorija įrodė būtinybę vaikui augti su jį prižiūrinčiu ir juo besirūpinančiu žmogumi, prie kurio jis galėtų saugiai prisirišti. Deja, institucijos sąlygomis to padaryti neįmanoma – gali būti 5 ir daugiau kartu su vaiku būnančių darbuotojų, dirbančių dieninėmis ir naktinėmis pamainomis, ką jau kalbėti apie tai, kad apskritai šiose įstaigose yra dažna darbuotojų kaita. Taigi vaikas susiduria su daugeliu jį prižiūrinčių asmenų ir ypač tai yra problema pirmaisiais vaiko gyvenimo metais. Tai suprasdami socialiniai darbuotojai aiškiai įvardija, kad namų ir šeimos aplinka neabejotinai būtų tinkamiausia vaikui, tačiau kartu jie mano, kad esamomis sąlygomis kol kas neįmanoma apseiti be institucinės globos sistemos. Be abejo, ši poreikį iš dalies galėtų patenkinti profesionalūs globėjai, taip pat bendruomeniniai namai, kuriuose vaikai augtų mažomis grupėmis ir kur kiekvienam vaikui būtų skiriamas kuo individualesnis dėmesys. Tačiau, kita vertus, šioms naujovėms įtvirtinti reikia nueiti ilgą kelią, ir globos įstaigų darbuotojai, atsižvelgdami į savo patirtį, gana skeptiškai vertino pokyčių galimybes. Tyrimo metu išryškėjo nuostata, kad ne visi darbuotojai yra įsitikinę, jog dabartinę sistemą reikia keisti iš pagrindų, kai kurių ekspertų įsitikinimu, užtektų ją patobulinti.

Reforma negali būti automatiška. Nors interviu analizė atskleidė, kad darbuotojai jaučia baimę ir nepasitikėjimą artėjančiomis permainomis, tačiau jų patirtis ir kompetencija gali būti

panaudojami įgyvendinant pertvarką. Dauguma ekspertų pabrėžia, kad labai svarbu turėti kvalifikuotų specialistų, kurie gebėtų tinkamai dirbti su vaiku, suprastų jų psichologinę būseną ir galėtų teikti reikalingą pagalbą, ypač kai yra sudėtingų ir gilių psichologinių problemų. Įvykus reformai, pasikeistų darbo pobūdis, sąlygos, aplinka, todėl svarbu tam tinkamai parengti darbuotojus – per mokymus, seminarus, kvalifikacijos tobulinimo kursus. Svarbu taip pat įvertinti, kad darbuotojas negali būti paliktas vienas, būtina numatyti komandinį darbą, supervizijas. Antraip vargu ar darbas gali būti veiksmingas, specialistams grės pervargimas ar net perdegimas.

Ekspertai pabrėžia ir tai, kad, norint įgyvendinti reformą, turi būti skiriamas didesnis finansavimas jos tikslams įgyvendinti. Finansavimo prireiks įsigyjant butus vaikams, juos įrengiant, apmokant komunalines paslaugas, mokant atlyginimus darbuotojams. Todėl reikia itin tiksliai apskaičiuoti finansinius išteklius, įvertinti galimas išlaidas, kad reformos eigoje galimybės nepasikeistų ir dėl to nenukentėtų galutiniai pagalbos adresatai – vaikai. Ekspertų nuomone, socialiniams darbuotojams mokami atlyginimai yra per maži, jie neatitinka bendro šalies lygio, nors darbo krūvis yra didelis, iš darbuotojų reikalaujama aukštos kompetencijos ir atsakomybės. Atlyginimų didinimo būtinybę, anot tyrimo dalyvių, pagrindžia ir tai, jog, keičiantis darbuotojų pareigybėms, prisidės papildomos veiklos, funkcijų.

Ekspertai išskyrė ir tai, kad labai svarbu atsakingai parinkti naujas patalpas ir suformuoti derančią vaikų šeimyną. Formuojant šeimyną būtina apgalvoti jos struktūrą, sudėtį (grupė bus mišri ar ne, kokio amžiaus vaikai augs šeimynoje), taip pat svarbu parinkti ir socialinį darbuotoją, kuris gebėtų dirbti su konkrečia grupe. Be to, renkant butą (butus), svarbu atsižvelgti į vietą, aplinką, daryti viską taip, kad geriausiai atitiktų ne institucijų, bet vaiko poreikius. Dabar gi atrodo, kad labiau paisoma institucijų poreikių ir interesų.

Problema ir ta, kad nėra konkrečių apskaičiavimų, aiškios reformos struktūros, informantų manymu, yra tik smulkiai aprašyta vizija, o konkrečių pritaikymo galimybių atskiroms įstaigoms nėra. Be to, jų nuomone, norint mažinti vaikų globos namuose skaičių, labai svarbu bendradarbiauti su seniūnijų socialiniais darbuotojais, dirbti su pačiomis socialinės rizikos šeimomis, kurioms reikalinga ne tik finansinė parama, bet ir įtrauktis į visuomenę, užimtumo organizavimas. Taigi informantai išsakė moksliniuose tyrimuose, teisės dokumentuose, specialistų ataskaitose kartojamą mintį, kad darbas su socialinės rizikos šeimomis turėtų tapti viena iš prioritetinių vaiko globos deinstitutionalizacijos sričių.

Dar vienas veiksnys, kuris gali turėti įtakos sėkmingai įgyvendinti reformą, – domėjimasis patirtimi tų užsienio šalių, kuriose deinstitutionalizacija vyksta arba yra įvykusi. Tyrimo dalyvių nuomone, Lietuvoje retai domimasi gerąja praktika, dažniau remiamasi teoriniais modeliais. Tačiau gerosios patirties pavyzdžių yra ir mūsų šalyje, tad pravartu atkreipti dėmesį ir mokytis iš jų.

Pirmasis žingsnis link pertvarkos – bendra darbuotojų pozicija. Atlikus interviu su socialiniais darbuotojais iš globos įstaigų, kurių tiesiogiai deinstitutionalizacija dar nepalietė, buvo įdomu patyrinėti pertvarką pradėjusius globos namus. Toliau pateiksime jau antrus metus veikiančių pertvarkytų vaikų globos namų pavyzdį kaip gerąją patirtį. Interviu su vadovu ir stebėjimo (aplinkos, vaikų ir darbuotojų) bei dokumentų analizės dėka glaustai aprašėme šios patirties esminius bruožus.

Tirtų globos namų administracija pradėjo domėtis deinstitutionalizacija dar prieš keletą metų. Savo iniciatyva pradėjo gilintis į tai, kaip galima pakeisti Lietuvoje jau įsisenėjusią sistemą. Pradėti deinstitutionalizaciją įstaigą paskatino ir Vaiko gerovės plėtros 2013–2020 metų strategija.

Kadangi tendencingai mažėjo vaikų skaičius, vaikų globos namams atsivėrė kitų galimybių, jie suprato, kad būtų galima ieškoti kitų patalpų, kurti filialus. Taip jie įsteigė du butus, kuriuose gyvena 9 ir 11 vaikų. Šie globos namai jau trečius metus dalyvauja deinstitutionalizacijoje, tačiau, kaip patys teigia, vis dar yra procese. Visų pirma užsienyje stebėtos gerosios patirties ir įgytų žinių dėka šie globos namai kūrė kvalifikacijos tobulinimo programą darbuotojams – kad parengtų juos dirbti naujomis sąlygomis. Pasirengimo darbas apėmė ir techninius aspektus. Tad tiek butus, į kuriuos turėjo persikelti vaikai, tiek aplinką, susisiekimą bei kitus svarbius dalykus globos namai vertino labai atidžiai ir kruopščiai, stengdamiesi atsižvelgti į vaikų poreikius, laikytis ne tik bendrų reikalavimų, bet žvelgti ir į ateitį. Buvo renkama strategiškai patogi vieta, prieinama ir palanki ne tik vaikui, bet ir darbuotojui, gera kaimynystė, geras susisiekimas su mokykla, su poliklinika, parduotuvėmis.

Nors vaikų globos namai pasiskirstė filialais, darbuotojai susitinka kiekvieną savaitę aptarti ir spręsti kylančių klausimų ir problemų. Tad darbuotojas nepaliekamas vienas, dirbama kartu, prireikus keičiamasi. Nuolat vykdomas vertinimas. Taip pat buvo labai atidžiai parenkamos šeimos: analizuojama kiekviena grupė, tiriami jos poreikiai, atsižvelgiama į tai, kad nebūtų išskirti broliai ir seserys, į vaikų tarpasmeninius santykius: su kuo draugauja, su kuo eina kartu į mokyklą, kad vaikams būtų kuo patogiau, kad jie jaustų kuo mažiau streso.

Šių globos namų patirties analizė atskleidė, kad įstaigos pertvarkai būtinas supratimas, jog verta dirbti kartu dėl vieno bendro tikslo – geriausių vaiko interesų. Įstaigoje buvo siekiama kelti bendrus tikslus ir ugdyti vienodą darbuotojų poziciją vaiko gerovės atžvilgiu ir įsitikinta, kad tik tai padeda eiti prie kitų deinstitutionalizacijos dalių.

Išvados

Mokslinės literatūros, tyrimų, teisės aktų ir dokumentų analizė atskleidė, kad vaikų globos įstaigų deinstitutionalizacija yra kompleksinis ir laipsniškas procesas, susijęs ne tik su stacionarių įstaigų uždarymu, bet ir su alternatyvių bei kokybiškų paslaugų plėtote, prevenciniu darbu su šeimomis, siekiant mažinti į globos sistemą patenkančių vaikų skaičių. Todėl skubota ir paviršutinė pertvarka gali būti rizikinga ir vaikams – jie gali būti priverstinai grąžinami arba užlaikomi savo probleminėse šeimose, mechanškai perkelti į kitas gyvenamąsias vietas, neatsižvelgiant į jų realias situacijas, poreikius ir geriausius interesus. Kita vertus, Lietuvoje konstatuojama pernelyg lėta ir neparengta vaikų globos namų deinstitutionalizacija: nors reforma pradėta prieš daugiau kaip dešimt metų, vis dar nesukurta tinkama teisinė bazė, trūksta aiškaus ir bendro reformos veiksmų įgyvendinimo plano, nėra aiškus finansavimas, o institucijose globojamų vaikų skaičius nemažėja, nedaugėja vaikus globojančių šeimų, pastaraisiais metais nepavyko sumažinti mažamečių vaikų patekimo į institucinę globą, nemažėja socialinės rizikos šeimų ir jose augančių vaikų, vis dar trūksta socialinių paslaugų šeimoms.

Ekspertų interviu atskleidė, kad specialistai stokoja informacijos ir diskusijų deinstitutionalizacijos tema globos įstaigų kolektyvuose, su išorės ekspertais ir atsakingų institucijų atstovais. Nežinojimas didina įtampą ir darbuotojų nerimą, kelia nepasitikėjimą reforma: jie abejoja reformos eiga ir naudingumu, prisimena iki šiol nepavykusius bandomuosius projektus, nerimauja dėl savo darbo vietos, pareigybių pasikeitimo ir galiausiai dėl vaikų ateities. Kita vertus, pačių informantų iniciatyvos rengti diskusijas taip pat nebuvo užfiksuota.

Visi tyrime dalyvavę informantai teigė, kad reforma yra reikalinga, kad institucija neprilygsta šeimos aplinkai ir todėl neatitinka vaikų poreikių. Tačiau kartu jie pažymėjo, kad alternatyvių paslaugų ir darinių vaikams kūrimas truks laiko ir mano, kad mūsų šalyje dar ilgai nebus įmanoma apsieiti be institucinės globos. Problemos, su kuriomis šiame procese susiduria specialistai, iš esmės yra sisteminės. Tačiau taip pat išaiškėjo, kad labai svarbus veiksnys ir darbuotojų motyvacija. Tie specialistai, kurie turi stiprią darbo su vaikais motyvaciją, yra nusiteikę tęsti darbą ir naujomis sąlygomis, o silpnesnės motyvacijos socialiniai darbuotojai yra labiau linkę dvejojti permainomis, nėra užtikrinti, ar sugebės dirbti naujoje sistemoje.

Tyrimo dalyvavę ekspertai įvardijo, jų nuomone, svarbiausius veiksnius, galinčius lemti sėkmingą reformos įgyvendinimą: informacijos sklaidą, tinkamą specialistų parengimą / perkvalifikavimą, jų darbo tęstinumo užtikrinimą, didesnę finansavimą, atlyginimų socialiniams darbuotojams didinimą, domėjimąsi užsienio patirtimi ir jos taikymą Lietuvoje, detalių, į vaikų poreikius atsižvelgiančių, pertvarkos projektų parengimą bei nuoseklų prevencinį darbą su šeimomis.

Apibendrintai galima teigti, kad bandymų reformuoti vaiko globos (rūpybos) sistemą iš tiesų buvo nemažai. Tačiau į priimtus nutarimus ir sukurtus dokumentus kol kas žiūrima kaip į rekomendacijas ir realių veiksmų pertvarkyti veikiančią sistemą buvo palyginti nedaug. Iš analizuotos medžiagos darytina išvada, kad trūksta politinės valios ir kitų dalyvaujančių subjektų darnaus veikimo siekiant įgyvendinti deinstitutionalizacijai keltus tikslus, taip pat bendruomenių, visuomenės angažavimosi šiame procese. Susidaro įspūdis, kad vežimas, tempiamas į visas puses, kaip ir garsioje S. Krilovo pasakėčioje, nejudą iš vietos. Tikėtina, kad ir akademinės bendruomenės atstovai vis labiau įsitrauks į šį procesą – tyrimais ir mokslinėmis įžvalgomis bei rekomendacijomis, mokslinėmis diskusijomis, atspindėdami šiuos procesus publikacijose, studijų programų turinyje.

LITERATŪRA

Bulic, I., 2012. *Bendrosios europinės gairės dėl perėjimo nuo institucinės prie bendruomeninės globos*. Belgija. Prieiga internetu: http://deinstitutionalisationguide.eu/wp-content/uploads/2013/04/common-europeanguidelines_lithuanian-version_edited.pdf.

Buster, M., 2012. *De-institutionalisation. Hope and homes for children*. Prieiga internetu http://www.openingdoors.eu/wpcontent/uploads/2013/05/DI_Myth_Buster.pdf.

Bobinienė I., Voitechovič, T., 2012. *Vaikų institalizacijos prevencija ir intervencija: šeimos gerovės palaikymo komitetų veikla ir darbas su socialinės rizikos šeimomis*. Vilnius: Gelbėkit vaikus.

Browne, K., 2009. *The risk of harm to young children in institutional care*. University of Notingham, UK. Prieiga internetu: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/14ce09db6f38919e?projector=1>.

Corbin, J., Strauss, A. 2008. *Qualitative research*. Los Angeles: Sage Publications.

Dunajevus, E., 2011. *Asmeninių socialinių paslaugų raida pokomunistinėje Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Dunajevus, E., 2012. Asmeninių socialinių paslaugų deinstitutionalizacija pokomunistinėje Lietuvoje, *STEPP*, 6: 45–63.

Ivanova, V.; Bogdanov, G., 2013. The deinstitutionalization of children in Bulgaria – The role pf EU, *Social policy and administration*, 47 (2) Prieiga internetu: <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=2a2395ed-132b-4706-8497-46b8feac83f5%40sessionmgr4001&vid=5&hid=4201>.

Pileckaitė-Markovienė, M.; Lazdauskas, T., 2007. *Šeima ir tėvų globos netekusio vaiko raida*. Vilnius: Vaga.

- Poviliūnas, A. 2014. *Investicijos į vaikus: padėkime išsivaduoti iš nepalankios socialinės padėties*. Nacionalinių strategijų tyrimas. Vilniaus universitetas.
- Pūras, D. 2012. *Institucinė globa – vaikų iki trejų metų amžiaus teisių pažeidimas*. Unated Nations Human Rights Office of the Hight Commissioner.
- Sagatys, G. 2006. *Vaiko teisė į šeimos ryšius*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
- Snieškienė, D.; Tamutienė, I. 2014. *Institucijose ir šeimose globojamų vaikų žmogaus teisių užtikrinimo lyginamoji analizė*. Tyrimo ataskaita.
- Švedaitė, B. 2004. Socialinio darbo sistema Lietuvos visuomenės kaitos kontekstu. *Acta pedagogica Vilnensia*, 12: 39–49.
- Vitkauskas, K. 2010. Vaiko globos organizavimo principų įgyvendinimas Lietuvoje, *Viešojo politika ir administravimas*, 31: 133–146.
- Zbarauskaitė, A. 2012. Pagalba vaikui: prierašumo teorijos perspektyva, *Šeima: problemų šaltinis ar ištekliai? Socialinės pagalbos šeimai galimybės*. Metodinė priemonė. Red. L. Gvaldaitė Vilnius: SOTAS, p. 57–74.
- Zbarauskaitė, A. 2009. *Globos namuose gyvenančių paauglių tapatumo išgyvenimas: biografinio pasakojimo interpretacinė analizė*. Daktaro disertacija.
- Žalimienė, L. 2007. *Vaikų socialinės globos kokybė ir jos vertinimas*. Metodinė priemonė. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija.
- Wheten, K.; Osterman, J.; Pence Brien E. and others. 2014. *Three – year change in the wellbeing of orphaned and separated children in institutional and family – based care settings in five low – and middle – income countries*. Plos one. Vol. 9 issue 8, p. 1–10.

Valstybės institucijų ataskaitos

- Socialinis pranešimas 2013–2014. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija.
- Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2013 metų veiklos ataskaita, 2014.
- Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie SAM 2014 metų veiklos ataskaita Nr. 5-2.
- Valstybinio audito ataskaita. Ar vaikų globos sistema atitinka globojamo vaiko geriausius poreikius? *Valstybinė kontrolė*, 2014.

Teisės aktai

- Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.
- Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ratifikavimo. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 60-1501.
- Dėl perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo. *TAR*, 2014, Nr. 1624.
- Dėl vaikų globos įstaigų tinklo optimizavimo plano patvirtinimo. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 107-4385.
- Dėl vaiko gerovės 2013–2018 m. programos patvirtinimo. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 140-7208.
- Dėl neįgalių vaikų, likusių be tėvų globos vaikų, suaugusių neįgalių asmenų socialinės globos namų deinstitutionalizacijos strateginių gairių patvirtinimo. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 135-6912.
- Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001–2004 metų programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 86-3015.
- Dėl vaiko globos organizavimo nuostatų patvirtinimo, 2002. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 35-1275.
- Dėl vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijos patvirtinimo, 2003 m. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 52-2316.
- Dėl našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų rūpinimo ir integravimo į visuomenę 2005–2008 metų programos patvirtinimo. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 152-5546.
- Dėl vaiko gerovės valstybės politikos strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2005–2012 metų plano patvirtinimo. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 25-802.
- Dėl vaiko globos (rūpybos) sistemos reorganizavimo strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2007–2012 metų plano patvirtinimo. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 118-4817.

DE-INSTITUTIONALISATION OF CHILD FOSTER CARE SYSTEM IN LITHUANIA: WILL THE “CARRIAGE” MOVE FORWARD?

Lijana Gvaldaitė, Sandra Šimkonytė

Summary

The reform of Child foster care system has recently been one of the priority areas of Lithuanian Social Policy. This process began in our country more than ten years ago following the adoption of the relevant legislation and was largely influenced by the Ratification of the United Nations Convention on the Rights of the Child (1993) and by country's membership in the European Union (since 2004). However, this process is found to be too inefficient and slow. In spite of some positive developments in the area, each year a large number of children - more than two thousand - are still deprived of parental care, and at the end of the year there are almost ten thousand of them in such situation (which amounts to 2 percent of all children living in Lithuania). Almost half of these children are provided with institutional care, other children are fostered in families (the vast majority of whom are relatives) and only a small part – in family communities. Researchers, social policy experts and representatives of institutions have been expressing criticism towards institutional care for several years.

Although international and national laws state that institutional care may only be established for a child as a last resort after all possibilities to accommodate the child in a foster family have been exhausted, statistics show that in many cases because of the underdeveloped system of family foster care and lack of alternative forms of help, the accommodation of a child in a boarding institution is the first and unique means (according to the statistics, in 2014 40% of children were housed in institutions). It is known that the majority of Lithuanian children's boarding institutions are not suitable for positive child socialisation, not because of material conditions (a large part of the institutions have been restructured), but mainly due to the fact that these structures cannot provide a close family environment, nor they are able to meet the needs of a child in fulfilling relationships with adults. Recent studies have demonstrated that the intellectual and psychical development of children living in boarding institutions slowed down not insomuch due to congenital factors or central nervous system damage, but to the quality of relations and the lack of efficient interaction with adults. The accommodation, supervision and certain security are ensured for the children but they are not protected from mental deprivation that continues in other forms. The researchers point out that attachment disorders and conditions of care at home can cause a variety of children's health, cognitive, emotional, moral sphere issues (Browne, 2009, Wheten, Osterman 2014). Although a lot of attention in Lithuania is drawn to a child foster care, the amount of research on this topic is not numerous, especially regarding the topic of de-institutionalisation process. Most scientists explored the institutional child care characteristics and the impact on child development and socialisation. Žalimienė (2007) conducted institutional child care quality research, Zbarauskaitė (2012), Lesinkienė and Karalienė (2008) et al. conducted studies on children living in residential institutions in the light of the attachment theory. These revealed the negative impact of institutions on child's psychosocial development, possible behavioural and emotional problems. Snieškienė and Tamutienė (2014) did the comparative analysis of different forms of childcare from the point of view of human rights – they compared children living in the institutions and in foster families. The study reported that the implementation of indicators of children's rights are more favourable in the case of family foster care, besides, children experience fewer socialisation problems and are more likely to positively evaluate their living environment and relationships with adults than those living in boarding institutions. Vitkauskas (2010) also examined the child fostering problems from the child protection perspective. Poviliūnas (2014) who has investigated enforcement of child's welfare policy in Lithuania, argues that it is necessary to speed up the process of de-institutionalisation, and to ensure individualisation of each step, taking into consideration specific interests, needs of each child and other circumstances. Bobinienė and Voitechovič (2012) described possible prevention and intervention

measures of child care de-institutionalisation and emphasised the importance of social work with social risk families. Preventive work with families is also highlighted by Pūras (2012) and other authors.

This paper analyses current situation of de-institutionalisation of children's boarding institutions that has started a few years ago in Lithuania, as well as the position, preparation and participation of social workers of those institutions in this process; an example of those who already work in new circumstances is presented as a good practice. The following methods of research have been used: the analysis of the literature, the analysis of legislation, interviews with experts.

The purpose of empirical research (interview) was to identify the position of social workers working in children's boarding institutions, their preparation for de-institutionalisation and participation in the process. To this end, narrative interviews with seven experts from four different children's boarding institutions were conducted, namely: two institutions in big cities that are similar in the number of accommodated children and in principles of work organisation, one institution in a small town, and one children's boarding institution where the de-institutionalisation had already started. The interviews and analysis were carried out according to the Grounded theory methodology – Strauss, Corbin version (2008). Several experiences and insights expressed by the interviewees are summarised in this paper and, despite the limitations of the study, results reflect certain trends significant to this process. Of course, a more detailed examination of the situation requires further research.

The analysis of academic literature, research, and legislation revealed that de-institutionalisation of children's boarding institutions is a complex and gradual process that involves not only the shutdown of stationary institutions, but also requires the establishment of alternative help services, development of preventive work with families in order to reduce the number of children getting into the foster care system. Therefore, incompetent and unprepared actions may bring risks to the children in question: they can be forcibly sent back to live in their own problematic families or held up with them, mechanically transferred to other places of residence, regardless of their actual situation, needs and best interests. On the other hand, it is observed that in Lithuania the de-institutionalisation process is too slow and inefficient. Although the reform process was initiated more than ten years ago, there are still some problematic points: no adequate legal framework, lack of clear and unified "Action Plan" to be implemented in different regions, there is no clear financial mechanism. Moreover, the plan to reduce young children's accommodation in institutions and to decrease the number of social risk families and their children failed; there is still shortage of social services for families, there is no legal regulation of help for a family in a situation of crisis (currently only families included in the Social Risk Record can receive help), etc.

The expert interviews showed that professionals lack information and discussions on the topic of de-institutionalisation within boarding institutions, with external experts as well as representatives of responsible authorities. On the other hand, no initiatives from the informants themselves were observed. Ignorance increases anxiety among workers: they raise questions and doubts about the reform process, they remember unsuccessful projects, worry about their jobs or changes in duties. For this reason, it seems that social workers are skeptical about the de-institutionalisation and even oppose it. Hence, all the informants have confirmed that this reform is necessary because the institutions are not equal to family environment and do not correspond to the needs of children. Furthermore, we have seen that those, who have a strong motivation to work with children, are willing to continue their work under new conditions, and those who have weak motivation have more doubts and are not sure that they will conform to the new system.

The research highlighted most important factors that could lead to a successful implementation of the reform: dissemination of information, adequate professional training/retraining of specialists, increasing of social workers' salaries and financial resources in general, analysis of foreign experiences, preparation of detailed projects, oriented to the needs of children and promotion of a coherent preventive work with families. To sum up, it can be said that attempts to reform the child foster care system in Lithuania have indeed been considerable. However, programs, regulations, concepts, strategies have so far been viewed as recommendations and up to now there have been relatively few real steps to reform the existing arrangements.

According to the analysed material, it can be deduced that the de-institutionalisation process lacks political will and the unitary participation of all subjects involved and finally that of the entire society. That is why one gets the impression that, like in the fable of S. Krylov, the “carriage” does not start moving. Hopefully representatives of the academic community will get more and more involved in this process with research and scientific insights, recommendations, texts and curricula of the teaching programs, etc.

Key words: child foster care, de-institutionalisation of children boarding institutions, family and community services, preventive work with social risk families.